

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ГАНЖА О. Г.,
аспірант кафедри історії і теорії держави
та права
(Запорізький національний університет),
науковий консультант судді
(Конституційний Суд України)

УДК 340.113.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.1>

**ЛАТИНІЗАЦІЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ:
ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ**

Стаття присвячена дослідженню такого новітнього правового явища, як використання латинської мови в судовій практиці, яке автор пропонує позначати терміном «латинізація судових рішень».

Дослідження судової практики, а також позицій зарубіжних і українських науковців дозволяє автору стверджувати про неоднорідність юридичних латинізмів, які можуть бути зведені до трьох основних груп: мовні кліше, юридичні терміни та вислови.

Латинські кліше є стандартними елементами правового письма, а їх присутність в юридичних текстах загалом не викликає серйозних нарікань і часто не супроводжується перекладом. За змістом латинські кліше умовно можна поділити на загальноприйняті та спеціально-юридичні.

Латинська юридична термінологія дуже різноманітна та охоплює низку правових явищ: принципи, процедури, колізійні правила, доктрини, формули прикріплення в міжнародному приватному праві, загальноприйняті терміни міжнародного права, термінологію юридичної аргументації тощо.

Для розрізнення латинських висловів, які судді активно використовують на практиці, автор пропонує підійти окремо зі сторони лінгвістики та юриспруденції. З точки зору лінгвістики існують семантичні розрізнення між такими найменуваннями, як афоризм, крилатий вислів, сентенція, максима. З точки зору юриспруденції латинські вислови за їх функціональною роллю в правовому регулюванні суспільних відносин можуть бути класифіковані на принципи права, правові аксіоми, презумпції, фікції. При цьому номінація латинізму згідно з лінгвістичним підходом не виключає його юридичну кваліфікацію. Окрім власне правових явищ, у судовій практиці можна зустріти чимало прикладів інших латинізованих форм висловів: логічні правила; цитати з Дигестів Юстиніана; вирази античних мислителів; інші крилаті вислови, дотичні до сфери права.

Ключові слова: латинська мова, судові рішення, римське право, принципи права, мова права.

Hanzha O. H. Latinization of court decisions in Ukraine: concepts and features

The article is devoted to the study of such a recent legal phenomenon as the use of the Latin language in judicial practice, which the author proposes to denote by the term «latinization of court decisions».

The study of judicial practice, positions of foreign and Ukrainian scientists, allows the author to assert the heterogeneity of legal Latinisms, which can be reduced to three main groups: linguistic clichés, legal terms and expressions.

Latin clichés are standard elements of legal writing, and their presence in legal texts generally does not cause serious complaints and often they are not accompanied by a translation. According to the content, Latin clichés can be conventionally divided into generally accepted and special legal ones.

Latin legal terminology is very diverse and covers a number of legal phenomena: principles, procedures, conflict of law rules, doctrines, formulas of attachment in international private law, generally accepted terms of international law, terminology of legal argumentation, etc.

To distinguish Latin expressions that judges actively use in practice, the author proposes to approach separately from the side of linguistics and jurisprudence. From the point of view of linguistics, there are semantic distinctions between such names as aphorism, proverb, maxim. From the point of view of jurisprudence, Latin expressions can be classified according to their functional role in the legal regulation of social relations into principles of law, legal axioms, presumptions, and fictions. At the same time, the nomination of Latinism according to the linguistic approach does not exclude its legal qualification. In addition to actual legal phenomena, in judicial practice you can find many examples of other Latinized forms of expressions: logical rules; quotes from Justinian's Digests; expressions of ancient thinkers; other catchphrases related to the field of law.

Key words: *the Latin, court decision, Roman law, legal principles, legal language.*

Вступ. Латинська мова, попри постійне її називання «мертвою», продовжує показувати ознаки життя в різних суспільних сферах. Ретроспективний погляд на європейську юриспруденцію лише підтверджує, що вона ніколи не була байдужою до латини як мови римського права – джерела всіх сучасних юридичних знань. Водночас латина демонструє не класичний життєвий цикл, а радше циклічний, переживаючи в різні історичні періоди сплески та падіння своєї слави. І останнім часом у Європі ми можемо спостерігати саме «рух за відродження й активне використання латинської мови» [1, с. 333], зокрема, як удаło помітила естонська дослідниця М. Рістіківі, значне зростання вживання латинських термінів і висловів у юридичній літературі мов, якими користуються європейські юристи [2, с. 201].

Використання латинської мови в судових рішеннях, зокрема в Україні, як новітнє правове явище вже давно переросло з ряду випадковостей у закономірності. Однак цьому процесу ані в Україні, ані закордоном досі не надано правову характеристику чи бодай найменування, хоча ігнорувати таку очевидну для людського ока тенденцію в судовій практиці й надалі не можна. Тому спробуємо взяти на себе відповідальність за наукове обґрунтування цієї проблематики та окреслити, як ми бачимо сучасну тенденцію використання латинської мови в судовій практиці, яку йменуємо латинізацією судових рішень.

Результати дослідження. Дослідження мови права, невід'ємною ознакою якої є використання латинської мови, неминуче пов'язане з питанням про сутність та історію права [3, с. 50]. Польська дослідниця Й. Ковальчик влучно зазначає, що багато правових систем сучасного світу були побудовані на засадах цивілізаційних досягнень Стародавньої Греції та Стародавнього Риму: по-перше, римське право імпліцитно присутнє в сучасних правових системах, незалежно від їх належності до континентального чи англосаксонського права

та конституційної основи; по-друге, давньоримський світ залишив свій відбиток у лінгвістичному сенсі, закоренивши в юридичній термінології та фразеології величезну кількість латинізмів [4, с. 1951].

Отже, за допомогою латини європейські народи знайомилися з римською правовою спадщиною шляхом рецепції римського права, що мало вплив на становлення не тільки інтернаціональної професійної лексики та фразеології, але й універсальних поглядів в межах європейського правового простору. Навіть сьогодні в юридичному світі латинізми широко використовують у наукових суперечках, залах суду та аргументації судових рішень, причому як у перекладі, так і у своїй оригінальній формі [4, с. 1951].

М. Любченко вживає термін «латинізм» у значенні термінопоняття, запозиченого з римського права, яке «набуло досить високого рівня розвитку і було чудовим взірцем для наслідування» [5, с. 230]. У сучасному мовознавстві латинізми (від лат. *Latinus* – латинський, римський) розглядаються як слова або вислови, запозичені з латинської мови або утворені за її зразком, які переважно усвідомлюються мовцями як чужорідний елемент і зберігають ознаки свого походження [6, с. 292]. При цьому окремі з них на письмі можуть передаватися латинськими літерами [7, с. 82].

Відповідно латинізація в сучасних тлумачних словниках української мови визначається як процес запровадження латинської мови і латинської культури [8, с. 73]. Т. Шманько під латинізацією розуміє «комплекс явищ, які з'явилися внаслідок впливів і запозичень з латинського обряду» [9, с. 340]. На думку О. В. Недавньої, латинізація – у широкому розумінні – процес і результат впливу латинської культури, західної християнської традиції на східнохристиянську, зокрема на слов'янські народи [10].

На нашу думку, латинізація судових рішень – це процес і результат використання у судових рішеннях слів, словосполучень та висловів латинською мовою. Тобто сучасне явище латинізації в судовій практиці пов'язане виключно з тими мовними одиницями та конструкціями, що передаються на письмі мовою оригіналу – латиною. Сама ж латинізація судових рішень є свідченням «органічної єдності й тісного взаємозв'язку мови і права» [11, с. 476], позаяк латинізми є невід'ємним елементом римської та, внаслідок рецепції римського права, європейської правової культури.

Неоднорідність латинізмів у мові судового правозастосування. Дослідження судової практики дозволяє стверджувати про неоднорідність латинізмів (під цим терміном надалі ми будемо розуміти виключно слова, словосполучення та речення, які передаються на письмі латиницею), які з позиції звичайного громадянина хоча й можуть сприйматися як чужорідні елементи [7, с. 82], проте є однією з ознак мови права, зокрема мови судового правозастосування.

Так, індійський професор К. С. Тушар диференціює латину, що використовується в юридичних документах, на латинські терміни або фрази та латинські юридичні максими [12, с. 142–143]. Г. Г. Мунске розрізняє такі підгрупи серед латинізмів: 1) фразеологічні терміни – номінативні одиниці з двох або більше слів (*res judicata*, *ratio legis*); 2) фрази – одиниці, що функціонують як частини речення та не становлять самостійного цілого за змістом (*erga omnes*, *contra legem*); 3) паремії та сентенції – одиниці сентенційного характеру, що становлять смислово-інтонаційне ціле (*in dubio pro reo*, *pacta sunt servanda*, *ignorantia iuris nocet*) [13, с. 73–74].

Естонська дослідниця М. Рістіківі заявляє, що більше 600 латинських термінів і висловів є частиною активного словникового запасу естонських і фінських юристів, які використовують їх в риториці для ілюстративних цілей або як нормативні аргументи з конкретною юридичною інформацією. Так, найчастіше зустрічаються такі латинізми в мові права: 1) слова, які є основними елементами права: *lex* (закон), *ius* (право), *corpus* (тіло), *forum* (суд), *culpa* (помилка, недбалість), *ratio* (причина), *res* (річ, предмет), *factum* (факт, учинок), *poena* (покарання), *crimen* (злочин), *vis* (сила або насильство), *pactum* (угода); 2) юридичні терміни та фрази: *corpus iuris* (звід законів), *lex mercatoria* (торгове право), *de lege ferenda* (з погляду закону, в якому є потреба), *culpa in contrahendo* (вада в укладанні договору), *lex fori*

(закон суду), *de facto* (фактично), *de lege lata* (з погляду чинного закону), *pacta sunt servanda* (договорів слід додержувати), *lex specialis derogat generali* (закон спеціальний має перевагу над загальним), *nullum crimen, nulla poena sine lege* (немає закону – немає злочину, немає закону – немає кари), *in dubio pro reo* (при оцінюванні доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості), *ne bis in idem* (не двічі за те саме, тобто людина не повинна бути притягнута до юридичної відповідальності двічі за одне й те саме правопорушення); 3) загальноживані латинські терміни та скорочення: *op. cit.* для *opus citatum* або *opere citato* (цитована книга, в цитованій книзі), *expressis verbis* (точно, категорично), *ca.* для *circa* (приблизно, навколо), *sui generis* (своєрідний), *ib.* або *ibid.* для *ibidem* (там же), *ad hoc* (для цього, для цієї спеціальної мети), *a priori* (первісно), *supra* (вище, на верх), *prima facie* (на перший погляд) [2, с. 201].

Відчутний внесок у дослідження латинізмів, що використовуються в правових актах, зробили польські вчені. Так, Ю. Возняк поділяє такі латинізми на дві групи: 1) паремії (*rebus sic stantibus, in dubio pro reo, pacta sunt servanda, superficies solo cedit* тощо) і 2) терміни та словосполучення (*culpa in contrahendo, de lege ferenda, erga omnes, ex tunc, in rem, lex specialis, ratio legis, res iudicata* тощо) [13, с. 79]. Й. Ковальчик класифікує латинізми на «асимільовані» (або «одомашнені»), які також уживаються в рідній мові (*sensu stricto, de facto, status quo*), та «елітарні», що характеризуються високим ступенем складності та використовуються спеціалізованими професійними групами (*a priori, a posteriori, ex tunc, ex nunc*) [4, с. 196]. Ґрунтовне дослідження провели К. Галушкіна та Ю. Сич-Опонь, які вважають, що латинська мова з'являється в сучасному правовому дискурсі у вигляді максим, коротких фраз і термінів [14, с. 9]. На їх думку, максими можна визначити як самостійні речення, які виражають традиційні юридичні принципи (наприклад, *ignorantia juris non excusat*); фрази коротші за формою, ніж максими, і багато з них мають еквівалент рідною мовою, тому вони виконують переважно стилістичну функцію (наприклад, *a contrario, a priori, ad hoc, bona fide, de facto, sensu stricto*); латинські терміни передають точне юридичне значення правових явищ, яке не може бути виражене інакше в деяких національних мовах [14, с. 14–15].

Український науковці також залишили слід у питанні класифікації латинізмів. Зокрема, Р. В. Миленкова й А. В. Різниченко, досліджуючи сучасну юридичну терміносистему латинської етимології, виділяють латинську юридичну фразеологію, процесуальні юридичні вислови, загально-ділову лексику в юриспруденції, інтернаціоналізми в юриспруденції, а також крилаті вислови юридичної тематики [15]. О. М. Ситько вирізняє латинські терміни, формули та сентенції в галузі юриспруденції [16, с. 9]. З. М. Хоміцька серед зразків творчості римських юристів називає «юридичні правила та афоризми, короткі юридичні терміни, що складаються в основному з одного або двох слів» [17, с. 3].

Одну з найбільш деталізованих класифікацій латинізмів (за генетичними і за функціональними ознаками) представили А. М. Варинська та Н. М. Корнодудова. Так, за генетичними ознаками латинізмів вчені виділяють:

1) запозичені латинізми, які розуміють без перекладу: *de facto* – фактично; *de jure* – згідно з законом; *persona non grata* – небажана особа;

2) фразеологічні кальки або напівкальки: *scientia potentia est* – знання – це сила; *dura lex, sed lex* – закон суровий, але такий закон; *alea iacta est* – жереб кинуту; *tertium non datur* – третього не дано [18, с. 68].

За функціональними ознаками А. М. Варинська та Н. М. Корнодудова поділяють латинізми на:

1) образно-виразні стійкі словосполучення, до яких належать тропи (метафори, сталі порівняння, гіперболи, тавтології): *tabula rasa* – чиста дошка; *hereditas jacens* – лежачий спадок (у володіння не вступив ніхто зі спадкоємців);

2) еліптичні – сполучення слів: *dictum factum* – сказано – зроблено;

3) термінологічні фразеологізми (складені терміни різних галузей знань): *quod erat demonstrandum* – те, що треба було довести;

4) афористичні фразеологізми, що виражають умовисновки: *qui tacet consentit* – хто мовчить – погоджується; *scientia potentia est* – знання – це сила;

5) контекстологічні словосполучення: *casus improvisus* – непередбачений випадок; *actio directa* – прямий позов;

6) ідіоми, що тотожні фразеологічним зрощенням: *lex talionis* – закон рівної помсти (зуб за зуб); *tempus consilium dabit* – час покаже [18, с. 68].

Уважаємо, що з практичної точки зору всі латинізми, які судді використовують у судових рішеннях, за їх функціональними ознаками та закінченістю вираження думки можуть бути зведені до трьох основних груп: мовні кліше, юридичні терміни та вислови.

1. Латинські мовні кліше. Правники багатьох країн у судових рішеннях і юридичних процесуальних документах використовують чимало коротких латинізмів, які стали настільки стандартними елементами правового письма, що їх присутність у текстах загалом не викликає серйозних нарікань [14, с. 14] і навіть не супроводжується перекладом. Фактично такі латинізми набули ознак юридичного кліше, стали «основним будівельним матеріалом» [19, с. 226] мови права.

Так, в українській судовій практиці відчутний слід таких латинських кліше: *a fortiori, a posteriori, a priori, ab initio, ad hoc, ad referendum, de eadem re, de facto, de jure (iure), eo ipso, et cetera, ex lege, ex nunc, ex officio, ex parte, ex tunc, inter alia, inter partes, intra vires, ipso facto, ipso jure (iure), per se, post factum, prima facie, pro futuro, pro rata, ratione valoris, restitutio in integrum, sine qua non, status quo, stricto sensu, ultra vires* тощо. Більшість із них прийшли до нашої правової системи, найімовірніше, завдяки практиці ЄСПЛ, юрисдикція якого поширюється на весь простір Ради Європи, і сьогодні використовуються в контексті цитування його рішень: *a contrario, ibidem, in abstracto, in concreto, mutatis mutandis, ratione materiae, ratione personae*. Зі свого боку, аналіз рішень ЄСПЛ дозволяє О. В. Мінченковій також зробити висновок про «періодичне використання цією інституцією таких латинських виразів, як *ad hoc, argumentum ex contrario, consensus omnium, contra legem, de facto, de iure, ipso facto* та ін.» [20, с. 174].

За змістом латинські мовні кліше, що використовуються в судових рішеннях, умовно можна поділити на:

– загальноприйняті (*a priori, et cetera, ibidem, pro et contra, tabula rasa* тощо), які, втім, можуть набувати специфічного юридичного відтінку;

– спеціально-юридичні (*de jure, ex lege, ipso jure, ultra vires* тощо).

Уважається, що іноді за допомогою латинської мови на письмі можна передати точне юридичне значення окремих словосполучень, яке складно було б виразити іншим чином деякими національними мовами (наприклад, англійською *prima facie, ex parte, quorum, subpoena* або французькою *intuitu personae, accipiens*) [14, с. 15]. Проте в переважній більшості випадків латинізми мають еквіваленти національними мовами, тож їх використання в тексті найчастіше продиктоване індивідуальними вподобаннями автора [13, с. 78] та переважно виконує лише стилістичну функцію [14, с. 14].

Саме тому латинізми, які постійно виступають у текстах судових рішень як мовні прикраси, ще називають «одомашненими» (*sensu stricto, de facto, status quo* тощо), позаяк вони були прийняті в сучасну національну мову і тепер є її постійною незмінною частиною, а отже – природними та зрозумілими для її носіїв (чи хоча б професійного прошарку правників). Ученим видається, що використання такого роду латинізмів є цілком виправданим і принаймні нейтрально впливає на якість аргументації, оскільки не спотворює повідомлення. В якості юридичного кліше вони можуть навіть надавати судовому аргументу дещо ерудованого характеру [4, с. 1958].

2. Латинські юридичні терміни. Латинська юридична термінологія не спочиває у статусі давно забутої мови-донора, а надає можливість розуміння сучасних процесуальних виразів (*actio intenditur* – висувається позов, *causam dicere* – захищатися на суді, *libellus appellationis* – апеляційна скарга тощо) та принципів, за якими працювали юристи [21, с. 31]. І щороку все більше вчених, зокрема А. В. Ляшук, спостерігають тенденцію повернення до

багатьох правових конструкцій, відомих з часів римського права: «Уникнути використання іноземних слів в українській мові неможливо. Дуже часто при складанні юридичного документа важко обійтися без іноземного терміна» [22, с. 159].

Дійсно, незважаючи на те, що латинські терміни зазвичай мають еквіваленти в національних мовах, щодо деяких з них суб'єкти правозастосування досі віддають перевагу латинським попередникам (наприклад, *lex specialis* – спеціальний закон) [13, с. 77]. Тож їх використання в мові права сприяє універсалізації понять, уніфікації юридичної термінології в межах європейського та міжнародного правового простору (*erga omnes, jus cogens, lex mercatoria* тощо).

Отже, тісний зв'язок мови права з латинською мовою не лише проявляється у відчутному впливі на національну юридичну терміносистему мови-донора, але й подекуди виражається у використанні юридичних термінів на письмі латиною: *dolus directus* (прямий умисел), *dolus indirectus* або *dolus eventualis* (непрямий умисел), *dolus specialis* (спеціальний намір); *actio rei vindicatio* (віндикаційний позов), *actio negatoria* (негаторний позов), *actio popularis* (позов в «інтересах правопорядку» чи «в інтересах суспільства»), *actio Pauliana* (непрямий позов).

Так, багато латинізмів, якими активно послуговуються українські судді, є термінами римського права та їх легко відшукати безпосередньо в Дигестах Юстиніана: *casus* (випадок) і *culpa* (вина), *ab initio sine causa* (відсутній з самого початку) (Ульпіан, 12.7.1.2), *culpa lata* (груба необережність) (Ульпіан, 50.16.213.2), *ius naturale* (природне право) (Ульпіан, 1.1.1.3), *vis major* (непереборна сила) (Ульпіан, 13.7.13.1) тощо.

У судовій практиці одним із поширених є римське поняття «*legem*» (закон); так, лише в одному рішенні суд згадує одразу чотири різні словосполучення з ним: «ЦК України визнає звичай на доповнення закону (*secundum legem*), звичай окрім закону (*praeter legem*) та заперечує існування звичаїв проти закону (*contra legem*). <...> Суд наполягає на застосуванні принципу справедливості (ст. 2 ГПК України) замість закону (*praeter legem*) і всупереч закону (*adversus legem*)» [23].

Віддаючи належне римському праву в становленні юридичної термінології правових систем романо-германської правової сім'ї, тим не менш не всі латинські терміни, що використовуються в судовій практиці, мають стосунок до джерел римського права: по-перше, деякі латинізми сягають доби середньовіччя, коли юридична наука отримала потужний розвиток завдяки роботі глосаторів і постглосаторів з джерелами римського права, а також Нового і навіть Новітнього часу; по-друге, окремі латинізми виражають правові явища (зокрема принципи та доктрини), що належать до англо-американської правової традиції (*amicus curiae, Habeas corpus, nolle prosequi, obiter dictum, per incuriam, ratio decidendi, stare decisis*).

Латинська юридична термінологія, яка використовується в судових рішеннях, вельми різноманітна та охоплює низку правових явищ:

- принципи (*res judicata, ne bis in idem, stare decisis* тощо);
- процедури (*ex parte, habeas corpus* тощо);
- колізійні правила (*lex posterior, lex specialis, lex superior*);
- доктрини (*contra proferentem, favor contractus, fraus creditorum, per incuriam* тощо);
- формули прикріплення в міжнародному приватному праві (*lex patrie, lex domicilii, lex voluntatis, lex fori, lex societatis, lex loci contractus, lex flagi, lex arbitri* тощо);
- загальноприйняті терміни міжнародного права (*animus belligerendi, erga omnes, jus cogens, jus contra bellum, jus in bello* тощо);
- термінологію юридичної аргументації (*a fortiori, ad hominem, argumentum a contrario, argumentum ad infinitum, in abstracto, in concreto, interpretatio abrogans, numerus apertus, numerus clausus, reductio ad absurdum* тощо);
- інші правові явища (*amicus curiae, obiter dictum, ratio decidendi* тощо).

Польська дослідниця Й. Ковальчик висловлює думку, згідно з якою латинські слова та фрази в судових рішеннях також можуть використовуватися для опису предметів або явищ, які вважаються неелегантними, незручними [наприклад, пов'язані з недотриманням

особистої гігієни: *fetor ex ore* (неприсмний запах з рота)] або які можна віднести до так званих «табуйованих» тем [4, с. 1960]. У вітчизняній судовій практиці використання латини для опису тем інтимного характеру є радше винятком, аніж загальним правилом. Завуальованими під латинські слова можна побачити позначення або статевих органів (*penis* чи *vagina*), або способів учинення дій сексуального характеру [статевий зв'язок/зносини *per os (coitus per os)* або *per anum (coitus per anum)*].

Отже, як бачимо, специфіка юридичної латини полягає в тому, що функціональною одиницею даної термінологічної області переважно є не слово, а словосполучення [наприклад, *bene placito, consilium fraudandi, delictum privatum, fumus bonis iuris, locus standi, modus operandi, nolle prosequi, numerus clausus, periculum in mora, quia exceptio, uberrima fides, ultima ratio, verum iustitia*], а тому такі латинські сполуки, згідно з загальноприйнятою класифікацією правових термінів за мовною структурою [24, с. 22], є складеними термінами (термінологічними сполученнями).

3. Латинські вислови. В юридичній літературі, а в судовій практиці й поготів, відсутнє єдине позначення щодо всіх правових явищ, виражених латинською мовою, що стисло та інколи образно виражають закінчену думку, утворюючи в такий спосіб нерозривну смислову єдність [25, с. 21]. Наприклад, А. М. Варинська та Н. М. Корнодудова зауважують, що у працях дослідників до терміна «латинські вислови» використовують терміни «формули», «сентенції», «крилаті вислови», «фразеологізми» [18, с. 67].

У судових рішеннях латинські вислови (саме цей термін ми обрали в якості узагальнювального) також називають по-різному: нормами, принципами, правилами, максимами, формулами, фразами, постулатами, презумпціями, аксіомами, доктринами, афоризмами, сентенціями тощо. Проте всі ці поняття не є синонімічними, і для їх розрізнення доцільно підійти окремо зі сторони лінгвістики та юриспруденції.

З точки зору лінгвістики існують семантичні розрізнення між малими текстовими формами узагальнюючого характеру, такими як афоризм, крилатий вислів, сентенція, максима [26, с. 26-40]. З цієї позиції ключовим для номінації певного правового явища є зіставлення схожих і відмінних стильових рис, які характеризують відповідний жанрово-стильовий архетип [26, с. 70]. Водночас так звані юридичні прислів'я, приказки, максими, афоризми, сентенції, крилаті вислови тощо, тобто вся сукупність стійких сполучень слів, властивих мові, є предметом фразеології як розділу мовознавства [7, с. 194]. Тому всі вони вважаються фразеологічними одиницями – лексично неподільними, усталеними, стійкими у своєму складі, цілісними за значенням сполученнями слів, що відтворюються в мові [27, с. 546] та мають форму закінчених речень [7, с. 194]. Причому більшість з них має моральне підґрунтя [28, с. 83].

Натомість з точки зору юриспруденції латинські вислови за їх функціональною роллю в правовому регулюванні суспільних відносин можуть бути класифіковані на принципи права, правові аксіоми, презумпції, фікції. Ці правові явища не завжди чітко розмежовані, і в деяких випадках їхнє значення може перетинатися. У вітчизняній судовій практиці це особливо проявляється щодо аксіом і принципів права: «*Однією із правових аксіом у судочинстві є принцип *neto esse debet iudex in propria causa* (“ніхто не може бути суддею у своїй власній справі”)*, який сповідує повну неупередженість, безсторонність із боку суддів під час відправлення судочинства» [29]. А латинський вислів «*jura novit curia*» (суд знає право) іменують у судовій практиці і принципом, і аксіомою, і презумпцією.

Подібна неоднозначність частково зумовлена тим, що в науковому середовищі досі відсутній консенсус щодо чіткого розмежування цих суміжних понять. Так, Н. М. Пархоменко вважає, що «принципи створювались у вигляді правових аксіом і постулатів» [30, с. 87]. С. Д. Гринько стверджує, що принципи, на противагу аксіомам, відображають сутність права певної епохи, певної правової системи [31, с. 39]. На думку Т. М. Супрун, відмінність між правовими презумпціями, аксіомами та фікціями полягає в характері утворення істинності закріплюваних цими правовими явищами положень [32, с. 131]. Натомість І. П. Зеленко висловлює такі міркування щодо співвідношення понять «аксіома», «презумпція» та «принцип»: «аксіоми у праві – це очевидні істини, зрозумілі для більшості людей,

в той час як презумпції є більш складними правовими категоріями, зміст яких вимагає роз'яснення»; аксіоми «знаходяться у тісному зв'язку з презумпціями, а під впливом певних чинників <...> аксіоми та презумпції можуть замінити одне одного»; «аксіоми є підґрунтям для формулювання принципів»; «складні взаємозв'язки принципів і аксіом відбиваються в їхній діалектичній єдності, здатності переходити із одного в друге, і розкриття одного явища через інше» [33, с. 8–11].

Ураховуючи, що ми досліджуємо дві відносно самостійні групи, номінація латинізму згідно з лінгвістичним підходом не виключає його юридичну кваліфікацію. Підтвердження цього твердження простежується при аналізі юридичної літератури. Так, Т. М. Супрун стверджує, що в римському праві презумпції «створювалися і активно використовувалися у вигляді формул – припущень, крилатих висловів» [32, с. 126]. А вітчизняні теоретики права переконують, що «принципи часто формулюються як максими або навіть крилаті вислови (наприклад, “*nemo est iudex in propria causa*” (ніхто не є суддею у власній справі), “*ignorantia legis neminem excusat*” (незнання закону не може служити виправданням) та ін.)» [34, с. 190].

Проте оскільки судові рішення – юридичний документ офіційно-ділового стилю, то латинізм має розглядатися передусім як правове явище з відповідною номінативною кваліфікацією (як принципу права, правової аксіоми, презумпції, фікції тощо). Водночас його лінгвістична характеристика не є принципово важливою для юридичної практики та може бути перспективним предметом радше наукового осмислення.

Принципи права, виражені латинською мовою. Одне з найпоширеніших правових явищ, яке все частіше постає в судовій практиці на латині – принципи права. Причому деякі принципи виражаються як у своїй повній формі [«*res judicata pro veritate habetur*» («судове рішення визнається за істину»), «*verba chartarum fortius accipiuntur contra proferentem*» (слова договору повинні тлумачитися проти того, хто їх написав)], так і в усіченій (відповідно «*res judicata*», «*contra proferentem*»).

Для дії принципу права у правовій системі його закріплення у законодавстві не є обов'язковим, позаяк з точки зору формальної визначеності принципи мають самодостатній характер [35, с. 31]. Подібну думку обстоює, зокрема, Н. М. Пархоменко: «Принципи права можуть існувати не тільки завдяки правотворчості й функціонуванню нормативно-правових актів. Вони, насамперед, існують у людській свідомості у вигляді найзагальніших уявлень про добро та зло, справедливість і несправедливість, порядність і непорядність тощо. <...> У подальшому принципи права можуть матеріалізуватися не тільки у вигляді норм у нормативно-правових актах, але й закріплюватися у вигляді правових звичаїв, виражатися у судовій чи адміністративній практиці» [30, с. 88]. Отже, деякі з принципів права «приймають форму сентенцій і виражаються на латині» й попри те, що формально не відображені в законодавчих актах, судовим шляхом можуть діставати своє визнання [34, с. 192].

У літературі доволі поширеним є уявлення про походження всіх латинських висловів із римського права, хоча насправді це не так. В одних випадках, дійсно, такі вислови сягають часів Стародавнього Риму, і в судовій практиці навіть зустрічається посилання на їх першоджерело – Дигести Юстиніана: 1) «*impossibile nulla obligatio est*» («неможливе не є предметом зобов'язання») (Цельс, 50.17.185); 2) «*iura sanguinis nullo iure civili dirimi possunt*» (жодні встановлення цивільного права не можуть скасувати права, що випливають із кровної спорідненості) (Помпоній, 50.17.8); 3) «*nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet*» («ніхто не може передати більше прав, ніж має сам») (Ульпіан, 50.17.54); 4) «*in omnibus quidem, maxime tamen in iure aequitas spectanda est*» («у всіх справах, а найбільшою мірою у праві, необхідно керуватися справедливістю») (Павел, 50.17.90) тощо.

Зміст же інших принципів хоча й базується на положеннях римського права, однак сформульовані в латинській словесній формі вони були в пізніший, аніж античність, період: 1) «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» («немає закону – немає злочину, немає закону – немає кари»); 2) «*lex retro non agit*» («закон не має зворотної сили»); 3) «*venire contra factum proprium*» (правило заборони суперечливої поведінки); 4) «*verba chartarum fortius accipiuntur contra proferentem*» (правило, згідно з яким слова договору повинні тлумачитися проти того, хто їх написав) тощо.

Правові аксіоми, виражені латинською мовою. У декількох судових рішеннях висловлено таке бачення правових аксіом: «Правові аксіоми визначають як загальні положення, які сприймаються як самоочевидні істини, не потребують доведення та відображають загальнолюдський зміст права. Серед правових аксіом у судочинстві називають, зокрема, “Установлення фактів та знання судом законів може оспорюватися у вищестоящому суді” (*Hoc tribunal, et invenit cognitio legum impugnari potest in superiori atrio*); “Суд має справу з тими доказами, які перед ним” (*Atrium habet se intromittere indicia prae se*); “Загальноновизнані обставини (явні істини) не підлягають доказуванню у суді” (*Nota quippe (Verum patet) in iudicio non est argumentum*); “Ніхто не може бути суддею у власній справі” (*Nemo iudex in re sua*); “Рішення суду не повинні стосуватися тих, хто не брав участі у справі” (*Iudicium iudicium non pertineat, qui non participabat*); “У всіх юридичних справах правосуддя й справедливості мають перевагу перед строгим розумінням права” (*Placuit in omnibus rebus praescribit esse iustitiae*). Правові аксіоми можуть застосовуватися при вирішенні судових справ при застосуванні норм матеріального права та процесуального права відповідно до різних обставин справи. Важливість аксіом в судочинстві визначається їх покликанням забезпечувати єдність судової практики та справедливості правосуддя» [36; 37].

Окрім наведених, у національних судових рішеннях судді згадують такі латинські вислови, які, на їх думку, виражають правові аксіоми: 1) «*aequum et bonum est lex legum*» (справедливість і благо є закон законів); 2) «*atrium habet se intromittere indicia prae se*» (суд має справу з тими доказами, які перед ним); 3) «*nemo est supra leges*» (ніхто не стоїть вище законів); 4) «*ibi emolumentum, ibi opus*» [де користь, там і тягар (права потребують обов’язків)].

Правові презумпції, виражені латинською мовою. Одна з найпопулярніших у судовій практиці правових презумпцій – презумпція знання законодавства – втілена у вислові «*ignorantia juris non excusat*» (незнання закону не вибачається) і означає, що кожен вважається таким, що знає закони: «З цього положення і випливає загальновідома формула: незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності, яка і міститься в частині другій статті 68 Конституції України. <...> Суть цієї презумпції полягає в тому, що ніхто не може посилається на незнання закону, якщо він був опублікований у встановленому законом порядку» [38]. Також в ЄДРСР зустрічаються такі варіації цієї презумпції: «*ignorantia legis neminem excusat*» (незнання закону не є виправданням); «*ignorantia legis non excusat*» [незнання закону не є виправданням (ні для кого)]; «*ignorantia juris [iuris] nocet*» (незнання закону шкодить); «*nemo censetur ignorare legem*» (ніхто не розглядається, як такий, що не знає закон); «*ignorantia non est argumentum*» (незнання не звільняє від відповідальності).

Презумпція шлюбного батьківства була зафіксована ще в Дигестах Юстиніана (Павел, 2.4.5): «*Pater vero is est, quem nuptiae demonstrant*». Під час розгляду цивільної справи про визнання батьківства суд послався на презумпцію «*pater is est quem nuptiae demonstrant*» (батьком дитини вважається той, хто перебуває у шлюбі з матір’ю), вказавши, що вона сформульована ще римськими юристами та «заснована на повазі до дружини як жінки і є законодавчим відбитком моральності її поведінки у шлюбі як морально-етичного стандарту» [39].

В якості презумпції добросовісності судді в одному судовому рішенні згадується римська сентенція «*bona fides semper praesumitur, nisi malam fidem adesse probetur*» (суддя вважається безстороннім, якщо відсутні докази, які б свідчили про протилежне) [40].

Інші приклади латинських висловів. Окрім власне правових явищ, у судовій практиці можна зустріти чимало прикладів інших латинських висловів, які не вписуються в жодну з правових категорій:

– логічні правила: наприклад, «*expressio unius est exclusion alterius*» (висловлення про одне є виключенням всього іншого) [41], «*tertium non datur*» (третього варіанту не існує) [42];

– цитати з Дигестів Юстиніана: наприклад, «*Contra legem facit, qui id facit, quod lex prohibet; in fraudem vero, qui salvis verbis legis sententiam eius circumvenit*» (Той, хто чинить дії, заборонені законом, порушує закон; той, хто оминає закон, дотримуючись його букви, порушує дух закону) (Павло, 1.3.29) [43];

– вирази античних мислителів: наприклад, «*summum jus, summa injuria*» (занадто точне виконання норм права породжує найвищу несправедливість) [44] – цей афоризм належить оратору та політику Цицерону та зафіксований у морально-етичному творі «Про обов’язки» («*De officiis*», I, 10, 33) [45, с. 277];

– інші крилаті вислови, дотичні до сфери права: наприклад, «*fiat justitia et pereat mundus*» («нехай здійсниться правосуддя, хоч би загинув світ») [46] – уважається, що ця фраза з’явилася на світ в якості гасла Фердинанда I лише в XVI столітті, що задокументовано німецьким хроністом Іоганном Манліусом у книзі «*Locis communes*» («Спільні місця», 1563 р.) [47, с. 85].

При цьому, незалежно від джерела їх утворення [жива розмовна (вульгарна) мова, зокрема приказки, прислів’я; професійна юридична діяльність; загально-наукова діяльність; вислови Біблійного походження, або ті, авторство яких посилається на Біблію; антична література; цитати відомих діячів права [21, с. 32-33] тощо], багато латинських висловів отримали так званий «юридичний поворот» – їх було перекладено та адаптовано саме для використання у праві [28, с. 83] [наприклад, походженню принципу «*pacta sunt servanda*» (договорів слід додержувати) учені завдячують середньовічним каноністам [48, с. 182]].

Висновки. Французькому письменнику А. де Ріваролу приписують таку фразу: «Тільки зробившись мертвими, мови стають безсмертними». Сучасні дослідження використання латинської мови в національних правопорядках переконують зарубіжних дослідників, що ця мова не лише не згасла, але й зберігає стійку позицію в юридичних текстах і термінології [2, с. 201]. І всі ті приклади латинізмів, які наведені в цій статті (а це лише частина з арсеналу латинської мови, який використовують українські судді) – спроба показати сучасну тенденцію латинізації судових рішень за індуктивним методом, а також об’єктивізації цього явища в юридичній науці.

У наступних дослідженнях спробуємо познайомити читачів з кожною групою латинізмів (мовні кліше, юридичні терміни та вислови) більш детально, а також окреслити авторське бачення на доцільне та коректне їх використання в судових рішеннях.

Список використаних джерел:

1. Синявська О. Є. Сучасна латинська мова. Інноваційні тенденції підготовки фахівців в умовах полікультурного та мультилінгвального глобалізованого світу : збірник тез доповідей VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11 квітня 2023 року) / за заг. ред. Я. В. Абсалямової, І. С. Пшеничної. Київ : КНУТД, 2023. С. 332-335.
2. Ristikivi M. Latin: The Common Legal Language of Europe?. *Juridica International*. 2005. X. P. 199-202.
3. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2015. 336 с.
4. Kowalczyk J. The Influence of Latinisms on the Quality of the Judgments of Polish Courts. *International Journal for the Semiotics of Law*. 2022. Vol. 35. P. 1951-1963.
5. Клочко М. Джерела походження та способи творення юридичних термінів України. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2009. № 4(59). С. 223–231.
6. Українська мова: Енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
7. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 221 с.
8. Словник української мови у 20 т. Том 8. Л – Мішурний / Наук. кер. проекту В. А. Широков. Київ : Наукова думка, 2017. 994 с.
9. Шманько Т. Латинізація та окциденталізація: прояви і наслідки. Берестейська унія (1596) в історії та історіографії: спроба підсумку. Львів, 2008. С. 340-352.
10. Недавні О. В. Латинізація. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Латинізація>.

11. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 2 : *Філософія права* / Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 1128 с.
12. Tushar K. S. *Textbook on Legal Methods, Legal Systems & Research*. New Delhi : Universal Law Publishing Co. Pvt. Ltd., 2010. 243 p.
13. Woźniak J. *Latynizmy w tekstach prawnych i prawniczych – ujęcie kontrastywne polsko-niemieckie. Comparative Legilinguistics*. 2017. vol. 31. P. 69–88.
14. Gałuskina K., Sycz-Opoń J. *Latin maxims and phrases in the Polish, English and French legal systems – The comparative study. Studies in Logic*. 2013. № 34(47). P. 9–26.
15. Миленкова Р. В., Різниченко А. В. *Латинська фразеологія для майбутніх юристів : навчальний посібник для організації практичних занять і самостійного вивчення дисципліни «Латинська мова» / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України»*. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 76 с.
16. Ситько О. М. *Латинська мова для юристів : навчальний посібник*. Одеса : ОДУВС, 2012. 242 с.
17. Хоміцька З. М. *Словник латинських юридичних висловів*. Харків : Право, 2005. 272 с.
18. Варинська А. М., Корнодудова Н. М. Використання латинських висловів у науковому стилі (на матеріалі юридичної термінології). *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. 2019. Вип. № 4. С. 67–71.
19. Савчин Т. О. Мовні кліше і мовні штампи в українській мові. Збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів «Актуальні задачі сучасних технологій», 28-29 листопада 2018 року. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2018. Том 3. С. 226-227.
20. Мінченко О. В. *Юридико-лінгвістична теорія правознавства : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України*. Київ, 2020. 452 с.
21. Миленкова Р. В. *Юридична фразеологія латинської етимології в терміносистемі сучасної правової науки. Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2015. № 2(13). С. 30–34.
22. Ляшук А. В. *Мова як засіб вираження права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Приватний вищий навчальний заклад «Університет Короля Данила»*. Івано-Франківськ, 2021. 191 с.
23. Рішення Господарського суду Харківської області від 1 грудня 2020 року у справі № 922/2274/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93533906>.
24. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. *Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика)*. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 17–29.
25. Ганжа О. Г. *Нарис правил коректного цитування латинських висловів як відповідь на їх сумбурне поширення в судовій практиці. Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 20-26.
26. Анастасьєва О. А. *Англомовний афоризм: прагматилістичний та когнітивний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Запорізький національний університет*. Запоріжжя, 2017. 237 с.
27. *Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів*. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
28. McQuade Dr. J. S. *Ancient Legal Maxims and Modern Human Rights. Campbell Law Review*. 1996. Vol. 18. P. 75–120.
29. Рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 16 липня 2019 року у справі № 9901/111/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83196929>.
30. Пархоменко Н. М. *Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія*. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2008. 336 с.

31. Гринько С. Д. Принципи як базис формування ідеологічного значення римського права. Римське право у світлі сучасної методології гуманітарного знання : збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Хмельницький, 29 травня 2020 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 36-41.
32. Супрун Т. М. Правові презумпції та суміжні поняття. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 2. С. 125–132.
33. Зеленко І. П. Правові аксіоми: підходи до розуміння. *Наукові записки. Серія: Право*. 2020. № 9. С. 8–12.
34. Загальна теорія права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.
35. Погребняк С. Закріплення основоположних принципів права в Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 4(59). С. 31-39.
36. Ухвала Господарського суду Львівської області від 24 лютого 2021 року у справі № 914/4160/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95202666>.
37. Рішення Приморського районного суду міста Одеси від 12 липня 2019 року у справі № 522/17790/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83229106>.
38. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 20 грудня 2021 року у справі № 760/8719/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102050831>.
39. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 12 березня 2013 року у справі № 2-2349/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/29881857>.
40. Ухвала Господарського суду Харківської області від 7 грудня 2020 року у справі № 5023/5383/12 (922/2782/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93329736>.
41. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 20 листопада 2023 року у справі № 160/23505/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115171987>.
42. Рішення Господарського суду Чернівецької області від 7 квітня 2016 року у справі № 926/239/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57064787>.
43. Рішення Борзнянського районного суду Чернігівської області від 28 серпня 2023 року у справі № 740/3967/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113058278>.
44. Рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 11 грудня 2018 року у справі № 607/9070/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78658315>.
45. Осипов П. І. Латинська фразеологія : Словник-довідник. Київ : Академвидав, 2009. 344 с.
46. Постанова Личаківського районного суду міста Львова від 7 травня 2020 року у справі № 463/3580/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89145335>.
47. Лучканин С. М. Латинські сентенції (крилаті латинські вислови) з історико-літературним коментарем : навчальний посібник із вивчення латинських афоризмів для студентів Інституту філології та історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ : Науковий світ, 2009. 136 с.
48. Богатчук Д. П. Нормативне закріплення принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань та його співвідношення з нормою «*pacata sunt servanda*». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 36(2). С. 179–182.

